

EVROPSKO-PROSVETITELJSKI I NACIONAL-ROMANTIČARSKI IZVORI KULTURNOG PAMĆENJA: REFLEKSIJE U SAVREMENIM DRUŠTVENIM RASPRAVAMA¹

Lakše je formulisati pitanja nego odgovore i ovaj rad je krenuo lakšim a ne težim putem. A opet, možda postavljanje pitanja, naročito o iskustvima koja težimo da uzmemo zdravo za gotovo, nije bezvredno zanimanje. Mi plivamo u prošlosti kao riba u vodi i ne možemo pobeći od nje. Ali način našeg života i kretanja u tom mediju zahteva analizu i diskusiju.

Erik Hobsbaum

Apstrakt: *Svako društvo karakteriše selektivno kulturno pamćenje koje, pored događaja i tradicija čiji se značaj naglašava, konstitušu i ona njegova mesta i sadržaji čiji se uticaji umanjuju ili zaboravljaju. I naše društvo odlikuje takvo pamćenje, sa vidnom redukcijom, vrednosnom opozitnošću i, uopšte, svekolikom dualnošću recepcije kulturnog nasleđa, koje je uvek složenije nego što izgleda u političkim govorima, čitankama maternjeg jezika i književnosti ili istorijskim čitankama. Zato se ispitivanje stvaranja i recepcije kulturnog pamćenja sa težištem na evropsko-prosvetiteljskim i nacional-romantičarskim izvorima javlja kao izraz potrebe da se odgovori na niz pitanja koja se tiču savremenog odnosa prema prošlosti, načina na koji se konstruiše 'distanca' odnosno 'bliskost' sa njom i, posebno, načina na koji savremene prakse obeležavaju, menjaju i koriste kulturnu prošlost. Polazeći od pretpostavke da je oblikovanje kulturne istorije, njenog nasleđa i 'pamćenja' u bliskoj vezi sa počecima stvaranja nacije i da je kulturno pamćenje politički proces bez kraja, namera mi je da u ovom istraživanju ispitujem rivalitete, preklapanja, 'prekidanja' i nova*

¹ Tekst predstavlja obrazloženje individualne teme u okviru projekta IFDT „Prosvেćenost u evropskom, regionalnom i nacionalnom kontekstu: istorija i savremenost“, koji finansira Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine Republike Srbije.

uspostavljanja tradicija, sa težištem na uzajamno-zavisnom odnosu prosvetiteljske i romantičarske tradicije i posebno na njihovim neobeleženim, 'praznim mestima'. Kako je kulturno pamćenje rezultat dvaju suprotstavljenih procesa, naglašavanja (pojačavanja, markiranja...) i zaboravljanja, tako je i pred ovim istraživanjem dvostruki i naizgled paradoksalan zadatak: s jedne strane, naglasak je na oživljavanju i isticanju integrativnih mesta ovih tradicija koja su i u vreme njihovog nastanka i trajanja, kao i u kasnijim interpretacijama, uglavnom zanemarivana, a s druge strane je potreba da se ide u korak sa onim što zahteva 'ubrzavanje vremena', što ne znači ništa drugo do neophodnost zaboravljanja. U najkraćem, cilj je da se ukaže na disciplinarno međuzavisne, iznijansiranije i komunikativnije načine sagledavanja ovih odnosa koji bi umanjili isključivost i duboku opozitnost savremene recepcije ispitivanih tradicija.

Gljučne reči: kulturno pamćenje, prosvetćenost, romantizam, opozitnost, polemike.

Zašto bi neko na početku „najbržeg veka“ do sada izučavao ideje dosta „sporih vekova“, kakvi su, iz naše perspektive, XVIII i XIX vek? Možda zato što je za nas upravo to vreme po nečemu slično ovom današnjem, budući da je označilo početak dinamičnijeg razvoja srpskog društva i kulture u odnosu na prethodne vekove, a možda i zato što, kad se po prezentaciji tog vremena malo dublje zagrebe, neočekivano javljaju skoro isti problemi i pitanja i skoro isto odsustvo odgovora kao i danas. Pored toga, to je vreme kada su idejno začetni jezički, nacionalni i državni procesi, čijeg smo sloma, na kraju XX veka upravo mi bili svedoci. S druge strane, iako je poput drugih tradicija i idejnih pokreta vezanih za stvaranje nacije, prosvetiteljski period sveden na svoja jaka mesta, ideje, aktere i događaje, prosvetiteljstvo ni u kom slučaju nije homogeno, jednoobrazno, zatvoreno u određeni period i bez uticaja i posledica po kasniji razvoj. Zbog različitih i katkada kontroverznih uticaja prosvetiteljskih ideja, mi danas, i kada bismo hteli, ne možemo da istražujemo značaj i ideje te tradicije izvan odnosa koji se tiče njegovog najužeg i najšireg razumevanja. Ako se u ovom slučaju pod najužim kontekstom podrazumeva vremenski i idejno ograničen pokret, prosvetiteljstvo u najširem kontekstu ne može se odvojiti od njegovog značaja za razumevanje istorije ideja (ali i za samu istoriju kao ovostrani proces u kolektivnom singularu), budući da se od utemeljenja ove tradicije sveopšti istorijski razvoj konstruiše preko odnosa 'jakog' i 'praznog', odnosno 'neutralnog' vremena. Isto važi i za kulturno pamćenje koje je u najopštijem smislu rezultat ovog odnosa i, poput klasične definicije prosvetiteljstva, ono

je takođe stalni proces u čijem kreiranju i sami učestvujemo. Težište je na kulturnom pamćenju XVIII i XIX veka i zbog toga što se sadržaji koji ga obeležavaju u nacionalnom kontekstu kao po navici prikazuju u revolucionarnom duhu, jednostrano i uglavnom pojednostavljeno, kao nekakva nužnost i neminovnost. Moguće je da je zbog dominacije takvog prikaza u našem vernakularu nama danas teško i da zamislimo da je kulturno pamćenje moglo biti drugačije, s obzirom na to da recepcija nasleđa, odnosno način njegove interpretacije, ali i nove potrebe (po pravilu nenaučne i neknjiževne prirode) bitno menjaju samo nasleđe.

Za opravdanje ove tvrdnje neophodno je istraživanje perioda koji prethodi prosvetiteljstvu u književno-istorijskom smislu, upravo zato da bi se pokazalo kako u srpskoj kulturi ima nečeg duboko ponavljajućeg: naime, za mnoge pojave, pokrete i kulturna obeležja bilo je očekivano da se jave ranije, i za njih su, navodno, postojali uslovi, ali se ipak nisu javili; jedinstveno narodno pismo, odnosno azbuka, prevod *Novog Zaveta* na narodni jezik, književnost na tom jeziku, književna kritika, besedništvo u ‘visokom’ i ‘niskom’ stilu itd., sve je, bar delimično ako ne u celosti, postojalo mnogo pre nego što je verifikovano². Ipak, trebalo je da prođu decenije, a nekada i stotine godina, da se nešto snažnije utemelji i uzme maha i da se o tome postigne kakav-takav sporazum, odnosno da se podrazumeva. Nisam sigurna da to vreme *između* nije ‘prazno’, ‘neobeleženo’ i ‘izgubljeno’, mada će se ono danas svakako opravdati nužnošću istorijskih okolnosti. S druge strane, nisam sigurna da se ono što se u istorijskom i kulturnom pamćenju označava nesumnjivim napretkom i revolucijom, može tako olako, kako se to ponekad čini, obrnuti u svoju suprotnost, od čega ni jedna kultura, naročito tako krhka

---

² Ortografska rešenja za narodni jezik pre Vuka imamo bar kod dvojice Vukovih prethodnika, Gavrila Stefanovića Venclovića (1732) i Save Mrkalja (1810), književnost na tom jeziku nije bila razvijena samo kod Dositeja, što i sam Vuk 1814. godine priznaje a zatim 1818. poriče, nego i kod ranijih pisaca, pre svih Kiprijana Račanina i njegovog učenika Gavrila Stefanovića Venclovića (1680-1747), čija nam nesistematizovana zaostavština otkriva stilski vanredno uspešan prevod Biblije na narodni jezik (nastao bar jedan vek pre Daničićevog i Vukovog prevoda) i književnost na tom jeziku koji se bez ikakvih problema nosi sa apstraktnim sadržajima, sentimentima, metafizikom..., dakle, sa svim onim domenima pisane reči za koje se do danas tvrdi da u srpskom jeziku, ovakvom kakav jeste, ne postoji dovoljno elastičnosti i izražajnih sredstava. Više o ovom fenomenu u daljem obrazloženju i tekstovima koji slede.

poput naše, ne može imati nikakve koristi. Ako težimo da izbegnemo takav pristup, a da istovremeno uvažimo ‘neutralno vreme’, ‘prazna mesta’ i ‘zaboravljeno’ u konstituisanju zajedničkog pamćenja, onda nam ne ostaje ništa drugo do da priznamo odgovornost za interpretaciju kulturnog nasleđa i zapitamo se o načinima na koje se odnosimo ne samo prema određenim tradicijama nego i prema prošlosti uopšte.

Kulturno pamćenje je jedna vrsta ‘utemeljenog konstrukta’ koji u sebi nosi potencijal za preobražaj i koji, poput mnogih drugih u društvenim naukama, postaje stvarnosan u svojoj primeni – preko rituala, ceremonija, godišnjica posvećenih važnim ljudima i događajima u prošlosti. I sama konstrukcija kulturnog pamćenja i njegova stalna ‘kontrola’ važna je komponenta homogenosti jednog društva i ono je, u svojoj suštini, ‘politički proces bez kraja’ u koji se ulažu veliki naponi; njegova dominantna slika u svakom vremenu odražava odnos između zadatog i planiranog. Osim napora, za uspešnu konstrukciju kulturnog pamćenja potrebni su veština u odabiru sadržaja prošlog i sluh za dolazeće vreme. Drugim rečima, da bi javni mehanizmi zaboravljanja i pamćenja bili delotvorni u savremenosti, neophodna je ravnoteža – umeće u sećanju koliko i u zaboravljanju. Danas, u procesu evropeizacije nacionalnih pamćenja, koristi od stilizovanja kulturnoistorijske prošlosti više nikome nisu nepoznate ili strane. Pokazalo se da je pamćenje rezultat zaborava i potiskivanja baš kao i sećanja, odnosno da su i istorija i kultura bile u službi konstruisanja društvene moći – potvrde, održanja ili uspostavljanja vlasti. Time se u hijerarhiji značenja i odnosa prema onome što zovemo ‘spremanjem prošlosti’ od rezervisanog i ironičnog stava došlo do značenja u kome je ono nužan, podrazumevajući i pozitivan proces. Takvo značenje odredila je njegova savremena svrha – prilagođavanje onome što će doći; ako ni zbog čega drugog, onda je zbog toga neophodno osvestiti činjenicu da način ‘upotrebe prošlosti’ u najvećoj meri zavisi od aktuelnih – što u naše ‘prebrzo doba’ znači – budućih potreba.

S obzirom na to da je ‘pamćenje’ sažetak prošlosti na ‘jaka mesta i vremena’ nacionalne istorije, ono u ovom kontekstu ima bar dvostruku funkciju: treba da bude ‘spojnica’ među različitim generacijama jednog društva ali istovremeno treba da drži i ojačava veze među njegovim savremenicima. U ovom odnosu sadržana je i

osnovna dilema, pitanje načina na koji se postupa sa prošlošću u sadašnjosti, odnosno pitanje načina na koji oblikujemo distancu (vremensku, ideološku ili bilo koju drugu) i upotrebljavamo je za nove potrebe i ciljeve. Kako je pitanje distance istovremeno i pitanje bliskosti, poći ću od dominantne slike našeg kulturnog pamćenja, koju dugujemo njegovim interpretatorima i korisnicima koliko i samim akterima datih tradicija. Naime, od početka stvaranja moderne srpske nacije pa sve do danas uporedo opstaju dva osnovna koncepta vrednosti i ideja koje je konstituišu. Prvi je ‘evropsko-prosvetiteljski’ na čelu sa Dositejom Obradovićem kao glavnim predstavnikom, a drugi ‘nacional-romantičarski’, čiji je najznačajniji predstavnik zvanični reformator srpskog književnog jezika Vuk Stefanović-Karadžić. Uzimajući u obzir evropski kontekst, u ovim izvorima ne bi bilo ničeg neobičnog da recepcije prosvetiteljske i romantičarske tradicije u Srbiji nisu bile u odnosu tako grubog uzajamnog isključivanja. Štaviše, ovde su ‘nacional-romantičarski’ i ‘evropsko-prosvetiteljski’ razvojni koncept u stalnom konkurentskom odnosu, iako su, kao i u drugim evropskim državama, imali dosta dodirnih tačaka i prožimanja tokom razvoja. Najvažnija razlika, pored idejnih i stilskih (koje konstituišu ove tradicije kao posebne) jeste *smer organizacije društvenih promena* koje se ovim konceptima utemeljuju: u Srbiji se prosvetiteljstvo obraća narodu, u cilju njegovog prosvetavanja, ‘popravljanja’ i napretka, a romantizam crpi idejnu snagu iz naroda ustoličujući ‘narodni duh’ za vrhovni ideal³. Ova razlika u smeru organizovanja društvenih promena, sa načelno istim ciljem, u srpskom društvu se pokazala nepremostivom; to u krajnjem slučaju pokazuju i imena glavnih predstavnika prosvetiteljstva i romantizma, Dositeja Obradovića i Vuka Stef. Karadžića, koja su i u savremenosti ostala centralni simboli ne samo dveju konstitutivnih kulturnih tradicija nego i simboli dveju suprotstavljenih, nepomirljivih političkih mitologija. I samo naizgled, savremena sklonost Vuku ili Dositeju ne prelazi domen kulturne politike.

Ove ličnosti, više nego druge, uticale su na oblikovanje javnog mnjenja, intelektualni život i uopšte akademsku klimu ne samo

---

³ Smer organizovanja društvenih promena nije bez vidljive veze i značaja u savremenosti, jer je to pitanje, u krajnje pojednostavljenom obliku, pitanje koje se tiče izbora između autentičnosti i oslanjanja na nacionalne vrednosti i resurse ili ugledanja, pozajmljivanja i kopiranja proverenih pristupa, odnosno saobražavanja sa onim što se u najkraćem naziva evropskim vrednostima.

u vremenu u kome su aktivno delovale, nego i kasnije, u XX veku i sve do danas. Zbog refleksija i upotrebljivosti ovih tradicija u političkom oblikovanju moderne srpske države, zaoštrenih stavova i stalne napetosti između njihovih savremenih simpatizera ili interpretatora, predložena tema je i danas veoma aktuelna. Jasno je, naime, da podele s početka XIX veka po ovom osnovu nisu nimalo izgubile na značaju; naprotiv, one su tokom XX veka samo intenzivirane. Debate oko ovih pitanja nisu zaobišle ni devedesete godine prošlog veka, kada se činilo da ima mnogo važnijih pitanja, ali ne izostaju ni u najnovije vreme, odnosno u periodu posle promene režima dvehiljadite godine. Zato je savremeno preispitivanje ovih izvora i posebno njihovih ‘dodirnih tačaka’, koje ruše društveno konstruisane predstave o uzajamnoj isključivosti utemeljujućih tradicija, od presudnog značaja za razumevanje savremenih podela u Srbiji. Pored istorizacije i kontekstualizacije, mene s jedne strane zanima dublja semiotika ove podeljenosti, odnosno magičnost prihvatanja ili odbijanja neke od ovih tradicija, a s druge strane me zanimaju njihova uzajamna preklapanja – ‘romantičarsko’ u prosvetiteljstvu i ‘prosvetiteljsko’ u romantizmu.

Idejno i formalno, romantičarska tradicija se oslanja na usmenu književnost i opšta mesta o „srpskom čoveku“ (seljak, hajduk, ratnik, domaćin, seksoman, šaljivdžija, obični narod...), pa je i predstava o glavnom predstavniku ove tradicije, Vuku Stefanoviću Karadžiću, takođe ostala romantičarska u književnoj i društvenoj istoriji: samouk, talentovan i vredan, onaj što izražava „narodni duh“ takav kakav jeste, vitalistički, simbol nacionalnog koje preživljava i opstaje uprkos svemu. Upravo takav, izrazito afirmativan stereotip o reformatoru srpskog pisma, sakupljaču i zapisivaču narodnih umotvorina, prevodiocu Biblije na srpski jezik, piscu prvog srpskog rečnika, istoriografu i etnografu Vuku Stefanoviću Karadžiću prenesen je i u prosvetnu praksu, odnosno školske udžbenike. Na drugoj strani, prosvetiteljska tradicija ima polazište u liku i delu Dositeja Obradovića (1740-1811) koji već u prvim svojim radovima kult razuma, napretka, prosvećivanja i obrazovanja stavlja u središte svog pogleda na svet. Osnovni cilj kome ovaj autor teži jeste korist koju narod može da ima od njegovog rada i razvijanje slobodnog mišljenja pojedinca, oslobođenog predrasuda, loših navika i običaja. Zbog takvih stavova, ali i samog života koji je proveo više na Zapadu (Trst, Beč,

Lajpcig, London...) nego u Srbiji, Dositej Obradović u kulturnom pamćenju ostaje personifikacija evropskog, multikulturnog, umere-nog, obrazovanog na više tradicija, manjinskog, neobičnog, individualističkog, pa i 'odrođenog', unikatnog u kulturi, drugim rečima, 'izuzetka koji ne uspeva' i koji ostaje dalek i nedovoljno prepoznatljiv svom narodu. Između ovih dvaju ideal-tipskih simbola i vrednosti, koje reprezentuju imena glavnih predstavnika romanti-zma i prosvetiteljstva, postoji stalna napetost i konkurencija. Redu-kovanjem i svođenjem na zajednički imenitelj, 'ponarodnjavanje' i 'evropeizacija' jesu ključne opozitne reči koje legitimišu ove dve tradicije kao suprotstavljene⁴.

U jeziku političkog mita, procesi koje reprezentuju ove reči i prateća simbolizacija bili su nepomirljivi, pa je za njihove zastupni-ke i zagovarače dugim nizom godina Srbija bila ili nedovoljno na-cionalna ili nedovoljno evropska država. Upravo je zbog trajnosti takve percepcije o podeljenosti i njenog preseljenja sa kulturnog na nivo političkog mita ova tema važna za razumevanje problema sav-remene Srbije⁵. Naime, konstruisana raspodela po ovom osnovu bila

---

⁴ Međutim, uprkos binarnoj uslovljenosti našeg posmatranja, zbog koje nam procesi 'ponarodnjavanja' i 'evropeizacije' izgledaju nespojivo, sa stanovišta projek-ta 'Evrope kao *jedinstva različitosti*' oni to nisu ili bar ne moraju da budu. Zato je važno ponovo istražiti izvore ovih podela, jer je stvaranjem nepomirljivih opozita između „narodnog“ i „građanskog“, „domaćeg“/„balkanskog“ i „evropskog“ osla-bljena mogućnost da se društvene pojave analizuju celovito, bez pristrasnosti i opre-deljivanja za bilo koju od rivalskih pozicija.

⁵ Snagu ovim podelama do najnovijeg vremena presudno daju politička i kva-zi-nacionalna povezivanja sa simbolima jedne ili druge tradicije. U široj javnosti, da-nas se bipolarna suprotnost između 'ponarodnjavanja' ('retradicionalizacije') i 'evropeizacije' ('modernizacije') izražava još svedenijim i konkretnijim rečnikom. Jezik ove kvazi-nacionalne neodumice u savremenom projektovanju srpskog puta obogaćen je nepomirljivom suprotnošću između 'Evrope' i 'Balkana', ali i između 'dva srpska lica', tzv. 'dve Srbije', Srbije 'okrenute prošlosti' i Srbije 'okrenute bu-dućnosti'. Kada je devedesetih godina prošlog veka nastao konstrukt 'Druge Srbije', bio je to izraz potrebe dela inteligencije da potisne ružnu sadašnjost i da se distancira od tadašnjeg režima, pa i naroda koji je taj režim predstavljao. Reč je bila o identitetu, (ne)mogućnosti individualne/kolektivne identifikacije i saobražavanja sa dominant-nom slikom Srba u to vreme. No, i tada i kasnije, ove metafore, kao i njima odgovara-juće metafore na tragu navedene raspodele, bile su istovremeno sredstva personalne i/ili kolektivne reprezentacije ali i oruđa političke operacionalizacije. Korisnost tak-vog pozicioniranja učinila je da od sredstava trenutne legitimacije i lokalne autoper-cepције, postanu normalizovani, oficijelni jezik prvo domaće a onda i međunarodne politike kada je reč o Srbiji i njenoj savremenoj mitologiji.

je delatna u svim kriznim situacijama u Srbiji u poslednja dva veka. Tada, u vreme kriza, dobijala je najzaoštrenije oblike i širila svoj simbolički imaginarijum, koji se može pratiti ne samo u istorijama književnosti i književno-teorijskoj periodici nego i na primerima polemika, kojima je pre dva veka navodni rascep i započeo. Reč je o najznačajnijoj polemici toga doba (1815), koja je, iako načelno inicirana jezičkim pitanjima u popularnom romanu *Ljubomir u Jelisijumu* Milovana Vidakovića, označila početak rasprava 'o nečem drugom' i utemeljila tradiciju 'ironične diskvalifikacije sagovornika' u javnim diskusijama.

Mada su književna kritika i polemika trebalo da se jave još davne 1768. godine (kada Orfelin u svom 'Magazinu' piše referate o najnovijim stranim i 'obšćepoleznim' knjigama, pozivajući čitaoce da i sami pišu i šalju svoje primedbe na tekstove koje izlaze u 'Magazinu') ovi žanrovi se zahuktavaju tek sa Vukom i u potpuno drugačijem duhu od onog koji je Orfelin predvideo. Jedini uslov uredništva 'Magazina' za objavljivanje u njemu bio je da se izbegavaju lične uvrede koje bi mogle izazvati javne sporove. Na sasvim suprotnim osnovama i pre svega na ličnoj diskvalifikaciji, tek pola veka kasnije, započinje polemički život u Srbiji, kojim se ignoriše dotadašnje pamćenje, odnosno minuli rad prethodnika. Reč je o simptomu 'namernog prekidanja tradicija', sasvim u skladu sa prosvetiteljskim idealima koji pamćenje žrtvuju napretku, ali i sa 'romantičarskim zaokretom' koji je svojevrsni sporazum sa selektivnim pamćenjem. Sučeljavanje i preklapanje ovih tradicija u XIX veku prepoznatljivo je na primeru svakog od izrazitijih kulturnih stvaralaca, ne samo Vuka i njegovih savremenika, nego i njihovih kasnijih interpretatora (poput Skerlića, koji sve pre Dositeja određuje kao 'mistiku i mračnjaštvo srednjeg veka'). Drugim rečima, s prosvetiteljstvom započinje proces ubrzanog zaboravljanja i naglašenog (selektivnog) sećanja, što za posledici nije moglo imati ništa drugo do pojednostavljenje kulturnog pamćenja i radikalnu redukciju nasleđa. 'Zaboravljeno' i 'praznine' o kojima je reč stoga nisu praznine u bukvalnom značenju, nego više izraz potrebe glavnih aktera da sopstveni rad ili rad svojih književnih miljenika prikažu kao pionirski. Osim namerno stvorenih, neke od tih praznina su proizvod nesrećnog slučaja, za šta je najbolji primer zaboravljeno i skrajnuto delo Gavriela Stefanovića Venclovića (1680-1747) koje je svedočanstvo

moogućeg smera kojim bi se srpska kultura kretala i koje nam nedvo-smisleno govori da je stvaralaštvo na narodnom jeziku postojalo mnogo pre Vuka Stefanovića Karadžića, odnosno da je dilema o jeziku (narodnom ili slavenosrpskom) bila maska u borbi za naklonost i prevlast, jedna od ‘priča o nečem drugom’, kako u ono vreme kada je navodna dilema imala status ‘nepoštedne borbe’, tako i danas.

Pošto se dominantni proces može opisati kao duboko pohranjivanje manje poznatog i nekorisnog u sadašnjem pozicioniranju, kao i dosledno isticanje suviše poznatog (što znači lišenog autentičnog diskursivnog sadržaja) težište ovog rada je u iznalaženju zajedničkih mesta obeju tradicija i posebno u osvetljavanju onih veza u njihovom konstituisanju koje narušavaju naknadno sklopljene slike. Pretpostavka je da su kasnijom tipizacijom ovih tradicija oslabljene (ili čak negirane) prosvetiteljske veze sa ‘narodnim’, odnosno romantičarske veze sa ‘evropskim’⁶. Pretpostavka je i to da je odnos ovih dveju tradicija dosta kompleksniji, ne samo zato što u jednom periodu traju naporedno i neposredno se sučeljavaju, nego i stoga što za njihova ‘ukrštanja’ postoje brojne potvrde, koje se mogu pratiti na različitim nivoima⁷. Da bih proverila svoje pretpostavke, pored autorskih tekstova i tekstova najznačajnijih interpretatora ovih tradicija u XX veku, osnovni izvori za istraživanje biće do sada malo korišćene prepiske između vodećih aktera prosvetiteljskog i romantičarskog perioda u ovom regionu. Ne zanemarujući pitanje u kakvom su odnosu ove tradicije bile iz vizure šireg konteksta, najvažnije pitanje jeste kako se prosvetiteljske i romantičarske ideje prepoznaju i koriste danas, kako se modifikuju i kako nam pomažu da razumemo sadašnje vreme, budući da je prosvetćenost i dalje nosiv retorički nakit, spreman odgovor na teška pitanja državne i kulturne

---

⁶ Kada je reč o srpskom romantizmu, upravo je preneglašavanje ovih veza i markiranje pažnje s kojom je evropska čitalačka publika primila srpsku usmenu poeziju dovelo do njihovog ‘pražnjenja’ i ironisanja u javnim diskursima.

⁷ Mislim pre svega na jezički i idejni nivo, budući da je ideja reforme jezika mnogo starija i od Vuka i od Dositeja. Kasnije konstruisana slika o nepomirljivosti prosvetiteljstva i romantizma, odnosno njihovih predstavnika kao utemeljivača simbolički potpuno suprotstavljenih koncepcija, još je diskutabilnija kada se u obzir uzme određenje mesta Vuka Stef. Karadžića u srpskoj kulturnoj tradiciji. Zalaganjem za ideje ‘zdravog razuma’ i ‘slobodnog rasuđivanja pojedinca’, zatim zaslugama u sprovođenju ideje jezičkih reformi (pa i samim načinom života) njegov rad je izrazito prosvetiteljski, što nikako ne umanjuje Vukove učinke u romantičarskom pokretu, kome prema zvaničnom književno-istorijskom registru pripada.

politike i opšte mesto kojim se, bar deklarativno, približavamo onom svetu koji na njega izvorno polaže pravo. Pošto je ovde reč o dvostruko posredovanom odnosu, traganje za odgovorom na pitanje da li nas distanca ičemu uči, ostaje jedno od suštinskih pitanja.

Zato je teško bez ograda reći da je cilj budućeg rada bolje i sistematičnije upoznavanje intelektualnih izvora kojima je ovaj narod oblikovao svoju kulturnu politiku, mada bi to, retorički, sasvim lepo moglo da zvuči. Naglasak će biti na idejama i protagonistima koji nisu ostali zamračeni na kulturnoj pozornici i u manjoj meri na onima koji svakako nisu u njenom prvom planu. Kao svojevrсно ‘izučavanje izučenog’, ovo istraživanje je pokušaj da se osvetle uzajamna ukrštanja tradicija koje markiraju naše kulturno pamćenje, više nego što je detaljno upoznavanje sa samim tradicijama. Drugim rečima, izučava se polje zajedničkog i ‘preuzetog’ u sadržajima i idejama koji su mogle pozitivno uticati na uravnoteženiji kulturni razvoj, ali i na razvoj predstava o markantnim ličnostima proučavanih tradicija. Dakle, cilj upuštanja u ovo putovanje nije pomenuto pospremanje prošlosti ili kulturne istorije, novo vrednovanje i novi ‘raspored snaga’ ili pokušaj pravljenja revizionističke hijerarhije i tumačenja, u kojima bi, na primer, Venclović imao prvenstvo u odnosu na Vuka i zauzeo njegovo mesto u Bukvaru. Istina, svedoci smo da je u ‘kratkoj istoriji XX veka’ i ‘brzoj istoriji’ ovog sadašnjeg, takvih pokušaja bilo mnogo više nego što to kultura poput naše može da podnese a da ne izgubi elementarnu sigurnost i ravnotežu. To, sigurno, nije, ali ovo istraživanje jeste podsticaj za razmišljanje ‘šta bi bilo da je bilo’ i podsticaj za disciplinarno razudjenja proučavanja u pravcu veće kompleksnosti, uticaja i preklapanja ovih ideja, sa ciljem umanjenja jakih dualizama u sadašnjosti. Moja je, naime, pretpostavka da je kretanje u smeru slabljenja dubokih pode-
la ne samo potrebno nego i neminovno.

Selektivna literatura

Černa, Milada (1966), „Vukovo delo u češkoj književnosti njegovog doba“, *Vukov zbornik*, Beograd: Naučno delo, str. 339-355.

Deretić, Jovan (1966), *Dositej Obradović i njegovo doba*. Beograd

Gavela, Đuro (1979), *Ogledi i kritike*. Beograd: SKZ

- Ibrovac, Miodrag (1966), „Vuk i Francuzi“. *Vukov zbornik*, Beograd : Naučno delo, str. 409-448.
- Ignjatović, Đorđe (1964), „Prilog proučavanju Vukovih veza sa Bugarima“. Beograd: Kovčević VI, str. 68- 90.
- Jagić, I. Vatroslav (1885), *Pisma Dobrovskog i Kopitara*. Sanktpeterburg
- Jovanović, Miroslav (2002) *Jezik i društvena istorija*. Beograd: Stubovi kulture
- Jovanović, Miroslav, ur. (2004) *Protiv Vuka*. Beograd: Stubovi kulture
- Konev, Ilija (1964), *Blgaro –srpski literarni vzaimotnošenija prez XIX vek*. Sofija : Blgarska Akademija na naukite, Institut za literatura
- Novaković, Stojan (1906), *Balkanska pitanja i manje istorijsko-političke beleške o Balkanskom poluostrvu*. Beograd
- Pavić, Milorad (1991), *Istorija srpske književnosti I-IV*. Beograd: Naučna knjiga
- Pomian, Kryzstof (2001), *Evropa a její národy. Ve znamení jednoty i různosti*. Praha: Mladá fronta
- Popović, L. Sreten (1950), *Putovanje po Novoj Srbiji (1878 i 1880.)* Beograd: SKZ, knj. 310-311.
- Popović, Miodrag (1985), *Istorija srpske književnosti I-II*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Selimović, Meša (1986), *Za i protiv Vuka*. Beograd: BIGZ
- Skerlić, Jovan (1966), *Istorijski pregled srpske štampe 1791- 1911*. Beograd
- Skerlić, Jovan (1971), *Studije I-II*. Novi Sad/Beograd : Matica srpaka/SKZ
- Slodnjak, Anton (1966), „Vuk in slovensko slovstvo“, *Vukov zbornik*, Beograd: Naučno delo, str. 207-229
- Stefanović Karadžić, Vuk (1988), *Prepiska I – IV*. Beograd: Prosveta
- Stefanović Venclović, Gavril (1996), *Crni bivo u srcu. Legende, besede, pesme*. Izbor i predgovor Milorad Pavić, Beograd: Prosveta
- Stojanović, Ljubomir (1987), *Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića*. Beograd: BIGZ
- Vinaver, Stanislav (1963), *Jezičke mogućnosti*. Beograd : Nadgramatika
- Wilson, D. (1970), *The Life and Times of Vuk Stefanović Karadžić, 1787-1864*. Oxford
- Živančević, Milorad (1966), „Vukovi prijatelji Ilirci“, *Vukov zbornik*. Beograd: Naučno delo, str. 229-259.
- Živanović, Đorđe (1966) „Prvi Vukovi susreti s Poljacima“, *Vukov zbornik*. Beograd: Naučno delo, str. 289-315.

Gordana Đerić

EUROPEAN-ENLIGHTENMENT AND
NATIONAL-ROMANTICIST SOURCES OF CULTURAL
MEMORY: REFLECTIONS IN CONTEMPORARY DEBATES

Summary

Each society is marked by a selective cultural memory which, beside events and traditions whose importance is emphasized, is also constituted by its parts and contents whose influence is either diminished or forgotten. Our society, too is marked by such kind of memory, with obvious reduction, value opposition and, in sum, general duality within the reception of cultural memory, which is always more complex than it appears in political speeches, mother-tongue reading books or history textbooks. For this reason, an examination of construction and reception of cultural memory, with an emphasis on traditions of Enlightenment and Romanticism, stems from a necessity to answer a set of questions regarding the contemporary relation to the past, the way 'distance' or 'proximity' to the latter is constituted, and especially the way in which contemporary practices mark, change and make use of cultural history. Starting from the assumptions that shaping cultural history, its heritage and 'memory' is closely connected to the beginnings of nation-building and that cultural memory is a never-ending political process, it is my intention in this research project to examine the rivalry, juxtapositions, 'interruptions' and new foundations of traditions, focusing on the interdependent relation of Enlightenment and Romanticist strands, and particularly on their unmarked, empty spots. Just as cultural memory is a result of two opposed processes – foregrounding and oblivion – so this research is similarly devoted to a double and apparently paradoxical task. On one hand, the accent is on the resurrection and reinforcement of integrative segments of these traditions which, at the time of their emergence as well as in subsequent interpretations, were mostly neglected. On the other hand, there is the need to keep pace with what is required by the current 'acceleration of time', which amounts to nothing else but the necessity to forget. Briefly put, the aim is to point to disciplinary-interdependent, more nuanced and more communicative ways of viewing these relations, which would diminish the exclusivism and profound opposition within the contemporary reception of the traditions examined.

Key words: cultural memory, Enlightenment, Romanticism, opposition, polemics.